

Szindbád, a kisvárosi flâneur

Absztrakt. A tanulmány egy szélesebb kutatás része, amely a „kisváros poétikájának” megírását tűzte ki céljául: a tizenkilencedik századi metropolisz-mítosszal szemben lét-rejövő provinciális kisváros kronotopozsának jellemzőit foglalja össze, elsősorban a huszadik század elejének magyar irodalma alapján. Krúdy Gyula kisváros-ábrázolása ebben a körben egyedi szint képvisel. Jelen írás arra vállalkozik, hogy ennek jellemzőit a tízes években született Szindbád novellák világán keresztül vizsgálja. Ehhez segítségül hívja a Baudelaire által megrajzolt flâneur (kószáló) figuráját, akit Walter Benjamin a modernség egyik kulcsfigurájaként értelmez.

...a tér kapcsán kialakított viszony az emberhez való viszonyoknak egyrészt feltétele, másrészt szimbóluma...

Georg Simmel: *Exkurzus az idegenről*

13

Az emlék az élmény kiegészítője. Benne csapódik ki a múltját holt vagyonként leltározó emberiség mindjobban fokozódó önelidegenülése.

Walter Benjamin: *Párizs, a XIX. század fővárosa*

Ha a huszadik század első felének magyar kisváros-képeről és az általa közvetített tapasztalatról beszélünk, akkor megkerülhetetlenek Krúdynek az eddig leírt típusoktól¹ merőben eltérő kisváros-ábrázolásai, ezen belül is mindenekelőtt az a kép, amely reprezentatívan a tízes években írt Szindbád-novellákban,² ezek közt is a Szindbád alakját megteremtő, legtöbbször idézett, legszélesebb körben ismert első darabokban rajzolódik meg. Krúdy Szindbádjának felvidéki vagy nyírségi kisvárosai éppenséggel Bahtyin által leírt provinciális kis-

1 A tanulmány része egy nagyobb kutatásnak, amely a huszadik század első felének magyar kisváros-ábrázolásain keresztül a „kisváros poétikájának”, a provinciális kisváros kronotopozsának megrajzolására tesz kísérletet. Lásd: PAPP Ágnes Klára, *A kisváros poétikája 1. A kisváros toposza Kaffka Margit, Móricz és Kosztolányi műveiben*, Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 2015/2, 12–30.; *A kisváros poétikája 2. A kisváros toposza Kosztolányinál*, Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 2015/3, 16–29. A Krúdy-elemzés folytatása a későbbiekben fog megjelenni.

2 Az 1911-ben megjelent *Szindbád ifjúsága*, illetve az ebből válogató és ezt kiegészítő 1917-es *Szindbád ifjúsága és szomorúsága* című kötet darabjairól van szó.

város kronotoposzának³ azon kitételét látszanak illusztrálni, miszerint „az idő itt teljesen mentes a történelem előrehaladó mozgásától”. (Annyira, hogy a korai, 1906-os, mikszáthi ihletésű *A podolini kísértet* bevezetőjében [*Valami előszóféle*] ez szó szerint valóra is válik, a fantasztikumba fordítva a kisváros-képnek ezt a vonását.⁴) Ez a rendkívül karakteres vonás ugyanakkor a Szindbád-történetekben kevésbé illeszkedik az előző regények kapcsán leírt, alapvetően a nagyváros és a kisváros szembeállítására épülő kettősségre,⁵ ami a mitizált metropolisszal szemben a provinciális kisváros ellenmitosztát, annak telítettségével szembeállított (lehetőség-, cselekedet- vagy értékhiányban megnyilvánuló) ürességre épülő toposzt hozza létre, és ezzel a nagyváros-reprezentációkhoz hasonlóan a modernség életérzésének egyik reprezentatív hordozójává válik. Úgy tűnik, épp ellenkezőleg: itt a kisváros mitizálódik, az lesz az utazás célpontja, középpont, érték hordozója. Ezt a korábban jellemzett toposztól való eltérést tükrözi az, hogy Krúdy fenti kisvárosaihoz hasonló attribútumokkal rendelkezik az udvarházak vagy a falu ábrázolása is a tízes évekbeli novellisztikájában. Tanulságos ebből a szempontból, hogy Bezeczky Gábor három példát hoz fel a *Szindbád ifjúságára* jellemző ciklikus

- 3 „[E] kisváros a ciklikusan folyó mindennapi idő helye. Benne nem események zajlanak, hanem csupán minduntalan ismétlődő »léthelyzetek«. Az idő itt teljesen mentes a történelem előrehaladó mozgásától, s szűk körökben mozog: napok, hetek, hónapok vagy az egész élet körében. A napok itt nem napok, az évek nem évek, az élet nem élet. Napról napra ugyanazok a mindennapi cselekvésformák, ugyanazok a beszélgetési témák, ugyanazok a szavak stb. ismétlődnek. [...] A köznapiságba záródott élet ciklikus ideje ez.” Ugyanakkor azt is hozzáfűzi a fenti gondolatmenetéhez Bahtyin, hogy épp ennek az időtapasztalatnak a teljes eseménytelensége miatt nem lehet az egész regény meghatározó ideje, „az írók általában összefonják más, nem ciklikus idősorokkal, vagy az utóbbiakkal félbeszakítják, és gyakran használják a kontraszthatás kedvéért, eseménydús és energikus idősorok háttérül.” Mihail BAHTYIN, *A tér és az idő a regényben*, ford. Könczöl Csaba = Uő, *A szó esztétikája*, Budapest: Gondolat, 1976, 300.
- 4 *A podolini kísértet* metaforikus és fantasztikus közt átmenetet képező téridejéről lásd Tarjányi Eszter elemzését: TARJÁNYI Eszter, *A fikcionalitás, a történetiség és a térábrázolás narratívájának találkozása Krúdy boncasztalán*, Irodalomismeret, 2013/2, 18–29.
- 5 Többek közt azért is a Szindbád-történetek kisvárosát állítom a vizsgálat középpontjába – noha Krúdy sok más művében is megjelenik hasonló helyszíneket –, mert ezekben az írásokban teremődik meg, mint látni fogjuk, a legletisztultabb formában ez a toposz: ahogy vonásai nem válnak újabb fikció kiindulópontjává, úgy nem helyeződnek be a kisváros–nagyváros szembeállítás értelemstruktúrájába sem, mint például a *Napraforgó*, az *Asszonyságok díja*, a *Boldogult úrfikoromban* utalásaiban vagy az *N.N.* visszaemlékezése esetében. A város-vidék szembeállítás értelemkonstituáló szerepéről lásd: EISEMANN György, *A város mint fikció és emlék (Krúdy Gyula Asszonyságok díja és más „pesti regények”)*, Budapesti Negyed, 2001/4.; FÜLÖP László, *Közéltések Krúdyhoz*, Budapest: Szépirodalmi, 1986.; OROSZ Magdolna, *Monarchia-diszkurzus és az emlékezés tere Krúdy Gyula Boldogult úrfikoromban című regényében*, Irodalomtörténet, 2008/2, 244–245. A város-vidék szembeállítást megalapozó szemléletmódról írja Fülöp László: „Krúdy epikájában a nagyvárosélmény létrehívja saját ellentétét is, kialakítja azokat a nosztalgikákat, amelyek egy másfajta életet tesznek kívánatosá. Vágyképek alakjában tűnnek fel olyan életminták és életmódváltozatok, tájak és közegek, helyzetek és miliók, amelyek hiányoznak a modern urbanizált élet szerkezetéből” *I.m.*, 85.

időszemlélet és az általa felidézett tipikus motívumok illusztrálására (*A hídon* mellett az *Egy régi udvarházból* és a *Szindbád őszi útja* egy részletét), és e három egyszersmind a fenti három helyszínt idézi meg.⁶

Ennek az ábrázolásnak az értelméhez közelebb jutunk, ha – még mindig Bahtyinból kiindulva – azt vizsgáljuk meg, hogy Krúdy milyen más időtapasztalattal szembesíti a kisváros ábrázolását, milyen más kronotoposz segíti a provinciális hely és idő színrevitelét. Ez természetesen az út, az utazás kronotoposza⁷ lesz, ami ez esetben az emlékezés színrevitelét szolgálja, azaz egyszerre helyváltogatás és a személyes múltba tett út, egyszerre külső és belső, térbeli és időbeli utazás.⁸ Fried István létélményként értelmezi az utazást, az útonlételet Krúdynál: „az utazás az elbeszélés olyasfajta térídeje, amelyen az egymásba/ra rakódó tér és idő kölcsönösen kioltja egymást, mindössze a múlt időbe helyezett és [...] az emlékezet révén fölidézett történések és/vagy világ-érzékelések történetbe szervezése nyomán lokalizálódik és (kevésbé konkrétan) temporalizálódik a cselekmény”.⁹ Ez teszi lehetővé, hogy az ezekben a novellákban megjelenő kisvárosi tere reprezentatív módon a szubjektum képévé váljék. Amit Bókay Antal ír a metropolisz-reprezentációkról, itt is érvényesnek látszik: „A kreatív mozzanat egy kollektív-személyes szubjektivitást teremt meg, a tárgyi tér szimbolikussá, értelmet, érzelmet magába sűrítő és főleg személyes és kollektív identitást teremtő képpé válik.”¹⁰ Csakhogy Szindbád utazásai új irányból világítják meg a kisvárosi teret. Szindbádnak a kisvárosi helyszínekhez fűződő viszonya egészen speciális: egyszerre – illetve váltogatva – láttatja az utazó idegen, a kívülálló és az odatartozó szemével, valós és emlékezeti térként, hol ismerősként, hol idegenként érzékelve a helyet, ami a távolság és azonosulás dinamikáját más-más értelemben kihasználó nosztalgikus és ironikus hatások kiindulópontja lesz. Mindez egy kívülről passzív, szemlélődő, belülről viszont rendkívül aktív: rekonstruáló és teremtő tevékenység kettősségében nyilvánul meg.¹¹

6 BEZECZKY GÁBOR, *Krúdy Gyula: Szindbád*, Budapest: Akkord Kiadó, 2003, 26–27.

7 Vö. BAHTYIN, *I.m.*, 297–298.

8 AJTAY-HORVÁTH MAGDA a magyar és angol szecesszió összehasonlító elemzése során teremt kapcsolatot az emlékezés és az utazás témája közt, amikor mindkettőt a századforduló menekülés motívumának variációiként értelmezi (érdekes módon a Bródy Sándortól és Gozdsu Elektől Babitsig tartó példatárát Krúdy irányába nem hosszabbítja meg, noha megállapításai épp a Szindbád-novellák esetében rendkívül találóak): „a Menekvés passzív formája az emlékezés, az ábránd és illúzió. Aktív formája pedig a bolyongás, a kívülrekedtség tudatos vállalása.” AJTAY-HORVÁTH MAGDA, *A szecesszió stílusjegyei a századforduló magyar és angol irodalmában* = <http://mek.oszk.hu/03900/03917/03917.htm#36> (Letöltés: 2016. május 17.)

9 FRIED ISTVÁN, *Szomjas Gusztáv hagyatéka. Elbeszélés, elbeszélő, téridő Krúdy Gyula műveiben*, Budapest: Palatinus, 2006, 192–193.

10 BÓKAY ANTAL, *A város. Egy fantázia színeváltozásai*, Műhely, 2006/6, 4. (kiemelés tőlem – P.Á.K.)

11 Ezt a kettősséget Szitár Katalin a cselekmény- és eseményszerűség ellentétében látja megragadhatónak, egyszersmind nyelvi eseményként értelmezi Szindbád emlékező tevékenységét: „Az emlékezés nem cselekményszerű, nem is vezet cselekményes megoldáshoz. Ugyanakkor intenzív eseményszerűsége van, s nyelvi eseményt indukál.” SZITÁR KATALIN, *A felejtés narratívája (Krúdy Gyula: Női arckép a kisvárosban)* = Uő, *Hiány-jelek*, Budapest: Gondolat Kiadó, 2013, 79.

A továbbiakban ennek a „tevékenységnek” mint nézőpontnak és térhasználatnak az értelmezéséhez azt a szempontrendszert hívjuk segítségül, amit Walter Benjamin mozgósít, egy, a modernség látásmódját leíró reprezentatív figura, a Baudelaire-től megidézett *flâneur* (kószáló, más fordításokban csatangoló, sétáló) elemzése¹² kapcsán. Ennek során természetesen először az a kérdés merül fel, hogy lehet-e a kisváros a „kószálás” terepe, noha Baudelaire-nél – és ennek nyomán Benjaminnál – épp a sétálás helyszínét képező metropolisz tapasztalata alapozza meg a modernség alapélményét (és viszont: a metropolisz modernséget meghatározó tapasztalata részben épp a kószálás révén alkotódik meg). Ennyiben természetesen ahhoz a Kaffka, Móricz és Kosztolányi kapcsán felvetett gondolathoz kanyarodhatunk vissza, miszerint a provinciális kisváros a tizenkilencedik század végének – a magyar irodalomban a huszadik század első felének – irodalmában mintegy a metropolisz-mítosz „fonákját” alkotja meg, és ezáltal negatívan, a hiány révén, a kisváros is a metropolisz mítoszáat építi.¹³ Ez a kérdés természetesen visszafordítható a kisváros-ábrázolás kérdésére is: hogyan értelmezi át a provinciális kisváros (krono)toposzát Krúdy a kószáló Szindbád révén? Milyen fényt vet a kisvárosra az, ha a *flâneur* szemével látjuk, mint az alábbi, a *Szindbád, a hajósból származó* részletben: „Szindbád, aki az unalom és az idegesség elől, a ragyogó estéjű Budapestről e nagy téli időben elutazott, ilyen formán érkezett meg egy napon a határszéli városkába, ahol vastag hóréteg alatt régi

12 Walter BENJAMIN, *A második császárság Párizsa Baudelaire-nél*, ford. Bence György = Uő, *Angelus Novus*, Budapest: Magyar Helikon, 1980.; Walter BENJAMIN, *Párizs, a XIX. század fővárosa*, ford. Széll Jenő = Uő, *Kommentár és prófécia*, Budapest: Gondolat, 1969, 75–94.; Walter BENJAMIN, *Motívumok Baudelaire költészetében*, ford. Bizám Lenke = Uő, *Kommentár és prófécia*, 228–276.

13 A tanulmány itt hivatkozott előzménye: „Ennek a kisvárosi térnek, és ez adja igazi újszerűségét a korábbi kisváros-ábrázolásokkal szemben, konstitutív része a valahol, a sokszor mitikussá növekedő távolban lévő, nagyváros léte. Hangsúlyozottan léte, és nem képe, mivel nem feltétlenül szükséges, hogy ez a nagyváros valódi helyszín, a cselekmény tere legyen: elég, ha a szereplők álmaiban bukkan fel (mint a *Bovaryné* illetve a *Három nővér* hőseinek vágyaiban), vagy egyszerűen csak kimondatlanul is mindig a szavak mögött bujkáló viszonyítási pontként van jelen (*Az isten háta mögöttben* vagy Kosztolányi regényeiben). Sőt épp azok a legnyilvánvalóbb, legteljesebb képei ezeknek a kisvárosoknak, ahol a nagyváros egyáltalán nem játszik szerepet a konkrét cselekményben. Ez arra hívja fel a figyelmünket, hogy ezekben a művekben – és így lehet meghatározó a metropolisz, és mindaz, amit a mű elsősorban a szereplők vágyaiban megmutatkozó jelentésszerkezetében szimbolizál – hangsúlyosan hiányként, a vágy tárgyaként van jelen. A hiány és jellemző kifejezői: a csönd, az eseménytelenség, a csökkentértékűség, a jelentéktelenség válik központivá ezekben a művekben. Az egész toposz erre az ürességre, valós és vágyott kettősségére, a lélekben megélt „máshol-létre” épül: lényegében olyan mértékben antimitikus, amilyen mértékben mitizálja a nagyvárost. Negatívan ezek a művek legalább annyira a nagyváros mítoszáat építik, mint Balzac, Baudelaire vagy Proust.” PAPP, *A kisváros poétikája 1.*, 15.

A gondolat összhangban áll azzal, amit David Harvey ír Balzac *Jelenetek a vidéki életből* ciklusa kapcsán arról, hogy Párizs mindegyik darabjában jelen van, ha nem is helyszínként, hanem mint „árnyék” a vidéki tájkép hátterében. Vö. David HARVEY, *Paris, Capital of Modernity*, New York – London: Routledge, 2003, 25.

emeletes házikók húzódnak meg szorosan egymás mellett, mintha fázának a hidegben.”¹⁴

Érdekes adalék a Krúdy-művek és a baudelaire-i flâneur kapcsolatához, a két modernség-tapasztalat hasonlóságához, hogy Fábri Anna, a Krúdy-művek Budapest-képéről írván,¹⁵ anélkül, hogy akárcsak egy szóval is említene Walter Benjaminget, az ő elemzésével számos ponton egyező vonásokat emel ki Krúdy városábrázolása kapcsán (még pontosabban: szinte minden általa kiemelt vonás megfeleltethető Benjamin elgondolásának). Mindenekelőtt a passzív, kívülálló nézőpontot: „[Krúdy] Sokáig (szinte mindvégig) inkább csak megfigyelője volt, nem pedig részese a pesti életnek, amelyet találkozásuk első pillanatától kezdve titkokkal telítettnek látott”.¹⁶ Benjamin is a perspektíva kérdését tartja alapvetően meghatározónak,¹⁷ amiben az idegenség tapasztalata testesül meg: „Ez a költészet [...] egy allegorikus költői látásmód, az *elidegenített ember tekintete*” – mondja, majd így folytatja: „A csatangoló mind a nagyvárosnak, mind a polgári osztálynak csak a küszöbéig jutott. Egyik sem kerítette még hatalmába. Egyikben sem otthonos.”¹⁸ Hasonló párhuzam tapasztalható abban, hogy Fábri felhívja a figyelmet a gyaloglás meghatározó szerepére a város képének megalkotásában (a francia flâner ige is egyértelműen gyalogos, cél nélküli járást jelent), illetve az ennek során kialakuló érzéki, felszíni benyomások jelentőségét. Ez egybehangzik Benjaminggal azzal a Baudelaire-re alapozott megállapításával, hogy: „A kószálóban a látnivágyás üli diadalát”.¹⁹ Ezt pedig a felszín megtapasztalását és a benyomások mulandóságát tükröző szemléletmód következményeként értelmezi. Harmadrészt

14 KRÚDY Gyula, *Szindbád, a hajós* = Uő, *Az álombeli lovag*, Budapest: Szépirodalmi, 1978, 375.

15 FÁBRI Anna, „Mit lehet írni Pestről?” *A Krúdy-művek Budapestjéről*, Budapesti Negyed, 2001/4. http://bparchiv.hu/id-463-fabri_anna_quot_mit_lehet_irni.html (letöltés: 2016. február 20.)

16 Uo.

17 „A Romlás virágai mind a mai napig tartó széles rezonanciája mélyen összefügg egy bizonyos nézőponttal, amelyet [...] a nagyváros tett magáévá” Walter BENJAMIN, *Zentralpark*, ford. Bizám Lenke = Uő, *Kommentár és prófécia*, 277.

18 BENJAMIN, *Párizs, a XIX. század fővárosa*, 87. Érdemes ezt és Fábri Anna állítását összevetni azzal, amit Szegedy-Maszák Mihály tart fontosnak kiemelni: hogy a Nyugat első nemzedékének meghatározó alkotói szinte mind vidéki születésűek, akik nem feltétlenül otthonosak Pesten. Tanulmányában ezt mint Ady, Babits, Kosztolányi és persze Krúdy műveinek többek közt Budapest-ábrázolásában megnyilvánuló modernség-felfogására (ezáltal pedig az egész első nemzedékes Nyugat modernségképére) kiható tényezőt veszi számításba. (Ezt a mindenekelőtt Krúdy műveiben megtestesülő látásmódot pedig szembeállítja Kóbor Tamás művészi értelemben konzervatív, ugyanakkor a városiasodást igenlő szemléletmódjával.) SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Konzervativizmus, modernség és népi mozgalom a magyar irodalomban* = Uő, „Minta a szőnyegen”, Budapest: Balassi, 1991, 152–153.

19 BENJAMIN, *A második császárság kora Baudelaire-nél*, 892. Baudelaire Constantin Guys-ról, a flâneur megtestesítőjéről úgy nyilatkozik, mint „akin telhetetlen szenvedély, a látás és érzékelés szenvedélye uralkodik”, a kószálót „szenvédélyes megfigyelőnek” titulálja. Vö. Charles BAUDELAIRE, *Művészeti kuriózumok*, ford. Csorba Géza, Budapest: Corvina, 1988, 82, 83.

Fábri Anna a „minden eladó” élményét emeli ki Krúdynál (nem melleleg a félvilági nő szerepét) a „pesti embervásár” ábrázolásában.²⁰ Benjamin ehhez hasonlóan a születő nagyváros tapasztalatában az árunak a művész és a művészet világára gyakorolt meghatározó szerepét hangsúlyozza, egyrészt a műalkotás áruvá válásának gyakorlatában²¹ (ezért is szerepel a modern művész metaforájaként a prostituált, állapítja meg Benjamin); másrészt a kószáló-művész attitűdjében. „[A megfigyelő mint flâneur] illuzórikus árucikk-szerű képek szüntelen egymásra következésének változékony fogyasztója” – írja Jonathan Crary,²² aki a megfigyelő státusának, modelljének változását vizsgálja a tizenkilencedik század első felétől fogva, mint ami a modernség kialakulására alapvető hatást gyakorol (ennek a folyamatnak rendeli alá a kószáló látásmódjának megjelenését is).

Ahhoz azonban, hogy Szindbád kisvárosi kószálását összevessük a Baudelaire és Benjamin flâneurjében megtestesülő modernségtapasztalattal, tovább kell lépnünk a felszíni párhuzamoknál, és a csatangoló alakjának, térhasználatának és látásmódjának mélyebb értelmére, a benne rejlő időtapasztalatra, szubjektumfelfogásra, világlátásra kell rákérdeznünk és azt összevetnünk a Szindbád utazásaiban megfogalmazódó létértelmezéssel. Az eddigiek alapján a flâneur figurája egyrészt egy sajátos, cél nélküli mozgás képzetével, másrészt a bejárt tér állandó változásával jellemezhető, ami a külvilághoz fűződő kapcsolat felszínességéhez vezet: „Az igazi csatangoló, a szenvedélyes megfigyelő számára végtelen öröm, ha a sokaság, a változékonyosság, a mozgás, a tünékenység és a határtalanság közelében üthet tanyát. Soha nem lenni otthon és mégis mindenütt otthon érezni magát; látni a világot, a világ központjában állni, de rejtve maradni a világ előtt ” – írja Baudelaire *A modern élet festőjében*.²³ Mi több, mint az idézet is mutatja, össze is kapcsolja a térhasználatot az időtapasztalattal, a mozgás cél- és értelemnélküliségét az élet, a világ folyamatos változásának cél- és értelemnélküliségére vive át. Zygmunt Bauman, a zarándok és a kószáló (irodalmi ábrázolásainak) sajátos tér-, idő- és élettapasztalatát összevető tanulmányában a (narratív) identitásképzés kérdésével kapcsolja össze a kétféle alakot. Míg a zarándok esetében épp a pusztán átvezető út céljának képzete az, ami folytonosságot, egységet ad, és ezért „itt az életet összefüggő történetként lehetett elbeszélni, »értelemmel

20 „[G]ondolatok, amelyek egy félig-meddig remeteszkedő ifjúnak éji magányában teremnek, midőn hajnalban a kávéházban már takarítani kezdenek; látomások, amelyek utcán, bálban, színházban történnek, midőn az oszlop mögött állunk félig elrejtve; emberi arcok, alakok és hangok, amelyek mellettünk elsuhanak, ismerősök és ismeretlenek; ostobák és okosak találkája, tolvajok és hamispénzverők gyülekezete, a becsületes ember, mint a fehér holló, ellenben több ékszerrel és erkölccsel kalmárkodó úr és hölgy; a pesti vásár, amint valaki az ablakon át nézi a dolgokat.” – írja Krúdy az első „pesti regényének” titulált *A vörös postakocsi* bevezetéseként közölt, Kiss Józsefnek címzett levélben 1913-ban, ezúttal önmagát helyezve a szemlélő, kószáló pozíciójába (és pózába). KRÚDY Gyula, *A vörös postakocsi = Uő, Utazások a vörös postakocsin*, Budapest: Szépirodalmi 1977, 9.

21 BENJAMIN, *Párizs, a XIX. század fővárosa*, 87–89.

22 JONATHAN CRARY, *A megfigyelés módszerei. Látás és modernitás a 19. században*, ford. Lukács Ágnes, Budapest: Osiris, 1999, 8–9.

23 BAUDELAIRE, *I.m.*, 83.

teli« történetként”; addig a kószáló (mint a zarándok modern leszármazottja) magát a világot változtatja pusztasággá, azaz strukturálatlan térré és idővé, örök jelenné: „a sétálás [kószálás] azt jelenti, hogy az emberi valóságot mint epizódok sorát éljük végig – mint múlt és következmény nélküli eseményeket [...] hogy a találkozásokat közösségiség nélkül éljük meg [...] amelyeknek nincsenek következményeik, mint más emberek életének elillanó töredékeit, amelyeket a sétáló kedve szerint alakíthat”.²⁴ Az identitást képző célelvőség elvesztésének következtében – írja Bauman – nem is annyira az identitás kialakítása, hanem megtartása ütközik akadályba.²⁵ Bauman értelmezése – ami számunkra azért is érdekes, mert a kószáló alakját a költészet területéről a narratív fikció területére viszi át – kiemel néhány olyan vonást, ami Krúdyval kapcsolatban feltétlen elgondolkodtató. Az egyik ilyen vonás az élet töredékes tapasztalata, ami Bauman elgondolásában éppúgy vonatkoztatható a világta-pasztalat egységének elvesztésére, a nagy narratíva epizódokra való széthullására, mint az élettörténet és ezáltal a narratív identitás egészként való érzékelésének elvesztésére, a szubjektum-tapasztalat töredezettségére.²⁶ A közel-múlt Krúdy-szakirodalmának egyik visszatérő kérdése épp a Krúdy-művekben, ezen belül is kiemelten a Szindbád-elbeszélésekben a szubjektum egészelvőségének kikezdése.²⁷ A térhasználat és az identitásképzés összefüggését Gintli Tibor is ennek jegyében – és a Bauman-féle kószáló-értelmezéssel teljes összhangban – foglalja össze az egyik első Szindbád-szöveg, a *Francia kastély* kapcsán: „A vándorlás és cél nélküliség a rögzített belső lényeg tagadására utal, a szubjektum nem egy belső centrum köré rendeződik, hanem a véletlenszerűség és az időlegesség nyomait viseli magán.”²⁸ Ennek kapcsán

24 Zygmunt BAUMAN, *A zarándok és leszármazottjai: sétálók, csavargók és turisták*, ford. Teller Katalin = *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Szerk. Biczó Gábor, Debrecen: Csokonai, 2004, 201.

25 *Uo.*, 197.

26 *Uo.*, 195–197.

27 Beveczky Gábor összefoglaló művében, műfaji kérdéseket is felvetve, a következőképpen ír Krúdy Szindbádjáról: „Elbeszélésről elbeszélésre gyakran a hős folytonossága is kérdéses”. „Hiányzik némely kellék azok közül is, melyek a hagyományos regényben a főszereplő önazonosságát biztosítják”. BEVECZKY, *I.m.*, 24. Gintli Tibor monográfiája pedig egyenesen az identitás megszerveződésének kérdése köré rendeződik, és azt vizsgálja, hogyan alakul egyes Krúdy-művekben az Én lényegszerű megragadhatóságát kétségbevonó, illetve az önazonosság helyreállításának kísérleteként értelmezhető eljárások dinamikája. Mint a bevezetőben írja: „[a kötet minden fejezete] egy-egy olyan elbeszélés-poétikai megoldást igyekszik körüljárni, melyeknek közös jellemzője, az elbeszélt alakok szubsztancialitásának megkérdőjelezése, illetve a személyiség szóródásának felvetése”. Ezen belül a *Szindbád ifjúsága* c. kötet kapcsán elsősorban az emlékezés, a múlt elsajátítása és a narratív identitás megalkotása között mutatkozó összefüggések kerülnek középpontba. Vö. GINTLI Tibor „*Valaki van, aki nincs*”. *Személyiségelbeszélés és identitás Krúdy Gyula regényeiben*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005, 8, 67–100. Dobos István egyenesen a személyazonosságáról szóló paródiaként olvassa a Szindbád-történeteket. Magáról a Szindbád névről (mint a szereplő önazonosságát megteremteni hivatott nyelvi jelről) is azt írja: „inkább tekinthető üres jelölőnek, mint tulajdonnévnek, ezért képes magába foglalni a legkülönbébb emberi tulajdonságokat”. Dobos István, *Az alakzatok kettős olvashatósága. Krúdy Gyula: Szindbád, Irodalomtörténet*, 2014/2, 232, 236.

28 GINTLI, *I.m.*, 181.

először is a Szindbád-novellák műfajiségének, illetve a Szindbád-figura problematikus identitásának kérdése merül fel.²⁹ A Krúdy-szakirodalomnak ez a visszatérő problémája pontosan a Szindbád-történetek által közvetített tapasztalat epizodikusságára, az élet egységének helyreállíthatatlanságára mutat rá, amit nemcsak a ciklusokon belüli töredékesség, a novellák „ismétlés-szerkezetei”, a legtöbb elbeszélés egymáshoz képest való elhelyezésének hiánya, hanem az egyes ciklusok Szindbádjának összeolvashatatlansága is mutat.³⁰ Hasonlóképpen felhozható az első két ciklus novelláiban a legtöbb mellékszereplő³¹ alakjának epizodikussága, „felcserélhetősége”.³² Különösen vonatkozik ez a felidézett elcsábított (vagy elcsábítani akart) nőkre, akiknek a Szindbáddal való kapcsolatára, illetve arra, ahogy Szindbád nézőpontjából megjelennek, minden tekintetben vonatkoztatható az a kijelentés, hogy történetüket „mint epizódok sorát éljük végig – mint múlt és következmény nélküli eseményeket [...], mint más emberek életének elillanó töredékeit, amelyeket a sétáló kedvére alakíthat”. Szindbád életét – már persze, ha egyáltalán beszélhetünk Szindbád „életéről” mint egységről – mintha érintetlenül hagynák ezek a nők mint egyes személyek, hogy többes számban, általánosan annál inkább meghatározzák. Ugyanakkor gondolatban (emlékezetben) előhívhatók: ugyanott vannak, mint akik azóta is csak Szindbádra várnak, arra, hogy életüket a „sétáló kedvére alakítsa”. Különösen jól érzékelhető ez a *Szindbád és a csók*, illetve a *Tájékoztató* esetében, ahol nem egy kaland elbeszélésére kerül sor, hanem a „történet” épp maga a behelyettesíthetőség, a felcserélhetőség, mint ezt az arcokat egybemosó többes szám (a „szereték...” litániaszerű ismétlése), a találkozások, a szerelmes-udvarló szavak, jelenetek, csókok felsorolása is mutatja, míg végül az ellentétek összegzik a

29 Bezeczy Gábor fel is hívja a figyelmet a két kérdés elvlaszthatatlanságára, és egy sor érvet sorol fel a mű „összetett regényként” való olvashatósága ellen. Érdekes e téren, hogy Bezeczy nézete homlokegyenest ellenkezi látszik Gintli Tibor véleményével, aki a *Szindbád ifjúságának* regényszerű olvashatósága felé hajlik. Ugyanakkor, ha jobban megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy nem annyira a Krúdy-mű egységességéről alkotott állásfoglalásuk tér el, mint inkább a regény műfajának értelmezése, ami Gintli Tibor esetében sokkal tágabb fogalomnak bizonyul – ezért fér bele a *Szindbád ifjúsága* is. Vö. BEZECZY, *I.m.*, 21–25.; GINTLI, *I.m.*, 69–71.

30 A legtöbb monográfia-szerző az egyes ciklusok Szindbádjának különbségét hangsúlyozza. Az utóbbi évtizedek szakirodalmában talán Fábri Anna az egyedüli, aki kísérletet tesz rá, hogy egységes narratívát és fejlődő alakot rekonstruáljon az elbeszélések alakulástörténete mögé. FÁBRI Anna, *Ciprus és jegenye*, Budapest: Magvető, 1978, 56–57. A Szindbád-ciklusok kohéziójának kérdéséről és korábbi szakirodalmáról lásd: FINTA Gábor, *A lét vándora (Krúdy Szindbádjáról)* = http://epa.oszk.hu/00000/00001/00399/pdf/itk_EPA00001_2000_03-04_405-415.pdf

31 Ettől eltérni látszik a két „nevelő”, Potrobányi és Kétvényi Nagy Sámuel alakja, illetve Majmunka figurája. Következésképpen ez egyrészt a cselekményben játszott szerepüknek: nem csak a két nevelő, de Majmunka sem a meghódítás célját jelentő – és ebbéli mivoltukban egymással felcserélhető – nők közül kerül ki. (A bölcs, józan nők alakjáról és arról, hogy a póz, a szerep levetése – ami a többi nőt azonossá teszi – hogy lesz egyéniségteremtő az esetükben, Fábri Anna ír részletesen. FÁBRI, *Ciprus és jegenye*, 75–76.)

32 Vö. Gintli Tibor megállapításával a *Francia kastély* nőszereplői kapcsán. GINTLI, *I.m.*, 181.

gondolatfutamat: „Szerették barnák, szőkék, soványak és kövérek – és a hajós mindegyikről azt hitte, hogy most találta meg az igazi szerelmét, amint igazi szerelme volt ő is a nőknek, akik sohasem felejtették el végleg”.³³ Jellemző módon érzékelteti ezt a nők „fragmentálódása”: emléküknél a testek, sőt testrészek emlékére váltása, ezek önállósulása:

a szájak emléke, amelyek még nemrégén a szájához tapadtak, a kezek, a lábak, a szemek és a hangok emléke, amelyek nemrégén még külön-külön arra buzdították, hogy élete második felében végigcsinálja fiatalkorát, megcsókolja az ajkakat, újra megtagogassa a kezeket...

Egy darabig még az álmoképek szaladoztak előtte – amilyent az utóbbi időben rendszeren álmodott –, női fejek, kalapos, borzas, festett és festetlen fejek; asszony szemek, lány szemek, amelyek olyanformán voltak reáfüggesztve, mint-ha Szindbád volna az egyetlen férfi a világon; ruhátlan vállak és lábak harisnyában, magas sarkú cipőben; majd nők hosszú sora ingben [...]; kövér és sovány karok, amelyek mind-mind a nyaka köré kulcsolódtak.³⁴

Az epizodikusságnak azonban a fenti jelenségek – a műfaji kérdések, a mellékszereplők és történeteik „felcserélhetősége”, a következmény, a felelősség hiánya – csak tünetei, aminek mélyén egyrészt egy időtapasztalat: az állandó mozgásban lévő világban az élmény „elillanó” volta, másrészt egy létérzés rejlik: a passzív, a világba cselekvései vagy kapcsolatai révén magát be nem író ember idegensége. Egy furcsa, központi, és mégis ürességet rejtő pozíció, egy olyan ember helyzete, akiről Baudelaire azt írhatja, hogy „Tükörhöz is hasonlíthatjuk [...] vagy egy gondolkodó kaleidoszkóphoz, mely minden mozdulatával a sokrétű életet és az élet elemeinek örökké változó szépségét vetíti elénk.”³⁵ Ez a szemlélődő passzivitás – amiben a cselekvés és az önmagát elkötelező kapcsolatok *hiánya* rejlik benne – a kulcsa ennek a furcsa otthontalanságnak: a külső világban, a tények világában, a jelenben való otthontalanságról árulkodik, amit a képzelet aktivizálása kompenzál, ez pedig a külső és belső világ határainak elmosódásához vezet. Ennek a Krúdy írásokban, és különösképpen a tízes évek Szindbád-novelláiban való érvényességét aligha kell bizonygatni, hogy csak az előbbi idézett *Tájékoztató* folytatására hivatkozzak:

Mindent szeretett, ami hazugság, illúzió, elképzelés, regény [...] És mindenért hiába rajongott, amit életében elérni óhajtott. Nem vigasztalta a százhet nő, aki visszonszerette, aki képzelődésében kábult emlékezésbe ringatta, aki mindegyik hozott magával valami újat, alig érthetőt és sosem felejthetőt: egy hangot, egy mozdulatot, egy illatot, egy furcsa szót, egy sóhajt... hisz még százhetnél több volt azoknak a nőknek a száma, akik Szindbád ábrándvilágában piros karikákon hintáztak. Akiket mind szeretni tudott volna. Akikre egyszerű látás után is úgy gondolt, mintha csak a kezét kellene kinyújtani értük...³⁶

33 KRÚDY Gyula, *Tájékoztató* = Uő, *Szerenáda*, Budapest: Szépirodalmi, 1979, 553.

34 KRÚDY Gyula, *Szindbád álma* = Uő, *Az álombeli lovag*, Budapest: Szépirodalmi, 1978, 473, 481.

35 BAUDELAIRE, *l.m.*, 83. Az idézet konklúzióját eredetiben idézem, mert a magyar fordítás pontatlan. Az eredetiben: „C'est un moi insatiable du non-moi” = Egy olyan én, ami nem tud betelni a nem-énnel (saját fordítás). Vö. Charles BAUDELAIRE, *Écrits sur l'art 2.*, Paris: Éd. Gallimard, 1971, 146.

36 KRÚDY, *Tájékoztató*, 554.

Ennek a szemléletmódnak az érvényesülésére a fenti vallomás történetre váltásától, azaz a beteljesületlen, a csak vágyott szerelmek, a gondolatban végrehajtott hódítások elbeszélésétől az irodalmiság, a szövegszerűség számtalan esetéig³⁷ sokféle példát hozhatnánk. Összhangban áll ez azzal, amit Jonathan Crary ír a megfigyelő szubjektivizálódása következtében a „külső” és a „belső” érzékelés megkülönböztetésének felszámolásáról. Ennek kapcsán előbb Nietzsche-t idézi *Az értékek átértékeléséből*: „Kimondhatatlanul nagyobb érzékenység, ... a különmemű benyomások nagyobbak, mint valaha: ételek, újságok, irodalmak, ízlések, sőt a vidék stb. kozmopolitizmusa. E beáramlás tempója prestissimo; a benyomások elmosódnak; az emberek ösztönösen védekeznek ellene, hogy magukba fogadjanak, mélyen magukba fogadjanak valamit, »megemésszenek« valamit. Ebből következik az emésztőerő gyöngülése. Bizonyos alkalmazkodás következik be a benyomások sokaságához: az ember elfelejt hatni (*agieren*), csupán kívülről visszahat [*reagieren*] az ingerekre”,³⁸ majd levonja a végkövetkeztetést: „Ezzel Benjaminhoz hasonlóan Nietzsche is romba dönti a szemlélődő néző lehetőségét, és egy esztétikaelenes elfordulásban állapítja meg a modernitás központi vonását, amelyet később Georg Simmel és mások majd részletekbe menően vizsgálnak. Amikor Nietzsche olyan kvázitudományos szavakat használ, mint »beáramlás«, »alkalmazkodás«, »visszahat« és »érzékenység«, azok egy olyan világról szólnak, amelyet már új perceptuális összetevőkké alakítottak át. A modernitás ebben az esetben egybeesik a látás klasszikus modelljeinek és reprezentációik stabil terének összeomlásával [...]. Az 1820-as és 1830-as években elkezdődik a megfigyelő újrapozicionálása [...] egy olyan körülhatárolatlan terepen, ahol a belső érzékelés és külső jel közötti megkülönböztetés visszavonhatatlanul elmosódott”.³⁹ Bauman még tovább megy, és egy olyan megállapítást tesz, ami a tízes évek Krúdyjának retorikájában par excellence módon látszik megvalósulni: „A sétáló az életet »mintha« módjára élte, más emberek életével való foglalatosságát pedig »olyan mintha« viszonya határozta meg: a »látszat« és a »valóság« ellentétét semmissé tette.”⁴⁰ Ez úgy tűnik összhangban áll a korai Szindbád-novellákban (és a korban írt más Krúdy-művekben) a hasonlat meghatározó szerepével. Kemény Gábor a hasonlat központi jelentőségét a korszak írásaiban épp innen eredezteti: „Krúdynál [...] a hasonlatok nem kötnek, hanem oldanak, nem a pontosabb kifejezésnek, hanem a hangulati teljességnek az eszközei. [...] A dolgok és események nem a maguk valóságában léteznek nála, hanem abban a formában, azzal a han-

37 A kérdéssel kapcsolatban lásd: FÁBRI Anna, „Egykor regényhős voltam...”. *Az irodalom kultusza Krúdy Gyula műveiben* = <http://www.holmi.org/2000/06/fabri-anna-egykor-regenyhos-voltam...-az-irodalom-kultusza-krudy-gyula-muveiben> (Letöltés: 2016. április 5.); EISEMANN, *A város, mint fikció és emlék* = http://bparchiv.hu/id-479-eisemann_gy_rgy_varos_mint_fikcio_es.html, FRIED István, *Ki csinálja a regényeket?*, Budapesti Negyed, 2001/4. http://bparchiv.hu/id-470-fried_istvan_ki_csinalja_regenyeket.html, GINTLI Tibor, *Olvasás és önértelmezés = Uő, „Valaki van, aki nincs”, 37–66.*

38 Friedrich NIETZSCHE, *Az értékek átértékelése*. ford. Romhányi Török Gábor, Budapest: Holnap, 1998, 21.

39 CRARY, *I.m.*, 10.

40 BAUMAN, *I.m.*, 201.

gulati értékkel, ahogyan a lélek belső síkján tükröződnek.”⁴¹ Fábri Anna egyenesen a Krúdy-hasonlat világképi megalapozottságáról ír. Arról, hogy a táj, a tárgyak, sőt az elvont fogalmak áttelekesítése és az, hogy ezekben a képekben sokszor nem dől el, hogy mi a hasonlító és mi a hasonlított, az ember és természet közti határok elmosódására mutat, egy „mágikus világ” tapasztalatára, ahol „minden él, de semmi és senki nem él önálló életet”, és az egyértelműség elvesztését, titkos viszonyok, rejtett kapcsolatok meglétét sugallja.⁴² Ezt az elbizonytalanító hatást tükrözi a mint mellett a mintha gyakorisága, ami azon kívül, hogy félig visszavonja a hasonlatot, a képzettársítást megteremtő szubjektivitás jelenlétét még kifejezettebbé teszi. Mi több: a külső és belső tapasztalat összemosódása, ami többek közt az élet „mintha”-tapasztalatában nyilvánul meg – mint erre a flâneur és Szindbád alakja egyaránt rámutat – az alapja a valóságban való otthontalanságnak: „Mint a messzi tengereket bejárt hajós, nem találván többé ismeretlen országokat: kifeszíti vitorláját, hogy hazájába visszatérjen – úgy indult el Szindbád megkeresni az ifjúkori emlékeit. Mintha még egyszer akarná kezdeni élete regényét... Mintha új és ismeretlen érzéseket keresne...”⁴³

Arra, hogy az otthontalanság és a felszínesség a látásmódban, magában a látó szubjektumban, az én-tapasztalatban gyökeredzik, Benjamin is rámutat, amikor a kószálót egy elidegenedett ember tekintetként határozza meg. Erről az elidegenedés-élményről Baudelaire így ír: „sehol sem lenni otthon és mégis mindenütt otthon érezni magát, látni a világot, a világ központjában állni, de rejtve maradni a világ elől”.⁴⁴ Azonban – és itt egy olyan ponthoz értünk, amit a Szindbáddal való összevetésnél, mint lényegi különbséget, feltétlenül végig kell gondolnunk – a nagyvárosi tömeg-élmény szerepét emeli ki már Baudelaire e pozíció, nézőpont megteremtésében: „A tömeg az ő igazi eleme [...]. Szenvedélye és hivatása: *összeforni a tömeggel*”.⁴⁵ Benjamin aztán ezt részben történelmi-művelődéstörténeti adatokkal, részben (elsősorban A. E. Poetól és Balzactól vett) irodalmi példákkal támasztja alá,⁴⁶ míg végül arra a konklúzióra jut, hogy: „A tömeg az a fátyol, amelyen keresztül nézve a csatangolóknak fantazmagóriaként látszik a megszokott város”.⁴⁷ Azaz a tömeg-élmény organikus szerepet játszik a kószáló speciális tapasztalatának létrejöttében. De ha ez így van, akkor Szindbád esetében – ahol, Krúdy más műveivel hasonlóan, még a Budapesten játszódó történetekben is nehéz kimutatni bármiféle

41 KEMÉNY Gábor, *Szindbád nyomában*, Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete, 1991, 68.

42 FÁBRI, *Ciprus és jegénye*, 32, 39. Ezt érdekes összevetni azzal az értelmezéssel, amit David Harvey ad a kószálóról és az általa megtapasztalt, leírt (és ezáltal „olvashatóvá tett”) városról Balzacnál. Arról, hogy hogyan antropomorfizálódik, válik „fétistárggyá” a város, és lesz ennek következtében a világot átalakító, az életünkbe beleszóló mágikus erő. HARVEY, *Paris, Capital of Modernity*, 25, 53, 55.

43 KRÚDY Gyula, *Szindbád második útja = Uő, Az álombeli lovag*, Budapest: Szépirodalmi, 1978, 384–385.

44 BAUDELAIRE, *l.m.*, 83.

45 *Uo.*, 83. Kiemelés az eredetiben.

46 BENJAMIN, *A második köztársaság kora Baudelaire-nél*, 856–860.

47 BENJAMIN, *Párizs, a XIX. század fővárosa*, 87. Lásd még: „A tömeg lebegő fátyol – rajta keresztül szemléli Párizst Baudelaire” BENJAMIN, *Motívumok Baudelaire költészetében*, 244.

tömeg-élményt, sokkal inkább a nagyváros egyes részei önállósulnak, és válnak kisvárosszerű mikrovilágokká – mi tölti be ezt a funkciót? Pontosabban fogalmazva: mi játssza azt az „elidegenítő” szerepet, aminek köszönhetően a kószáló – Baudelaire után szabadon – „sehol sincs otthon, és mégis mindenütt otthon érzi magát”? Mi az az elem, amiben elveszítheti önmagát?

Ez esetben arra kell keresnünk a választ, hogy mi az a tapasztalat – ha nem a tömeg élménye – ami ehhez a sajátos otthonos otthontalansághoz, az otthonostól való elidegenedéshez vezet, ami a passzív és magányos szemlélődő flâneur magatartását meghatározza, az itt és most valóságából kiindulva a „fantazmagória”, a képzelet, a „mintha” világába viszi. És ez esetben vissza kell térnünk ahhoz az összefüggéshez, ami a flâneur időtapasztalata és a tömegélmény között mutatkozik, és azt összevetnünk Krúdy emlékezőtechnikájával. A kószáló számára, ahogy Baudelaire írja, „a sokaság, a változékonyság, a mozgás, a tünékenység és a határtalanság” egységes benyomássá válik, ami lehetővé teszi, hogy egy sajátos, ambivalens pozíciót foglaljon el (lásd: „Sehol sem lenni otthon és mégis mindenütt otthon érezni magát, látni a világot, a világ központjában állni, de rejtve maradni a világ elől”). Az először 1915-ben a Magyarországon *Szindbád feltámadása* címmel megjelent *Az éji látogató* című novellában jól megfigyelhető a pillanatnyi, megragadhatatlan élményének kultusza és az idegenség tapasztalatához fűződő organikus kapcsolata: „vakmerően behatolt *idegen* házakba, hogy kezet csókoljon *ismeretlen* nőknek, áldását kérje az idősebb asszonyságoknak, és a *pillanatnyi gyönyör*, a titkos boldogság, az *elröppenő perc fontosságát* bizonyítsa *először látott* nőknek, meglepett helyzetükben”.⁴⁸ Ez a tapasztalat pedig szoros kapcsolatban áll a világ szédítő változásával. (Érdemes megfigyelni, hogy mennyire összhangban áll a fenti leírás az előbb idézett Nietzsche-láttelellettel: „E beáramlás tempója prestissimo; a benyomások elmosódnak [...] Bizonyos alkalmazkodás következik be a benyomások sokaságához: az ember elfelejt hatni [*agieren*], csupán kívülről visszahat [*reagieren*] az ingerekre”). Eszerint a tömegben és az állandóan változó benyomások közt, azaz térben és időben való elveszettség alakítja ki azt a kifelé passzív, befelé aktív létmódot, ami a kószálót jellemzi. David Harvey a *Párizs, a modernség fővárosa* című monográfiájában azt írja, hogy a flâneur tapasztalatát a megnövekedő párizsi élet kaotikussága alapozza meg, amit a kószáló tevékenysége „olvashatóvá tesz”.⁴⁹

Krúdynál ez a kifelé passzív, befelé aktív létezés az emlékezésben (és a vágyakozásban) testesül meg, ami a *jelenlévő* tér kézzelfogható tapasztalatából kiindulva a szubjektív és virtuális emlékezeti térbe vezet. Az otthontalanság nem a *tömegben* való elveszettség, hanem a *jelenben* való idegenség alakját ölti magára. Mondhatni a fikció keretein belül kvázi objektív – de legalábbis kézzelfogható – , jelenbeli hely, tárgyi világ és a felidézett (vagy elfelejtett) múltbeli vagy képzeletbeli világ közti *távolság* játssza annak a bizonyos „fátyolnak” a szerepét, „amelyen keresztül nézve a csatangolónak fantazmagóriaként látszik a megszokott város”:

48 KRÚDY Gyula, *Az éji látogató* = Uő, *Szerenád*, 574. (Kiemelések tőlem – P.Á.K.)

49 HARVEY, *I.m.*, 24–25.

[Szindbád a]z utcán hirtelen megállott lehajtott fővel, az út közepén nem figyelt a vágatató kocsikra, és a kirakatok előtt ácsorgott, anélkül, hogy bármit is látott volna a kiállított portékákból. Utcákba került, amelyekben sohasem járt azelőtt, és az idegen házak között szívesen eltévedt, ismeretlen, messzi, nagy városokba képzelte magát, ahol céltalanul kóborol, míg a szállodában fölbontatlan levelek várják.⁵⁰

Ez esetben viszont – noha hasonló létélmény: a jelen kiüresedése (Bauman Baudelaire-től kölcsönzött⁵¹ kifejezésével: „pusztasággá válása”), a valóság elvesztése, a hiány léttapasztalata nyilvánul meg általa – mégsem szükségszerűen a tömeges nagyváros lesz a kószálás terepe. Mondhatni Krúdy – elsősorban a kisvárosi elbeszéléseiben – a *térbeli kószálást időbelivé transzformálja*, ami annál is inkább megmarad a flâneur élményének körében, mivel csak még kifejezettebb benne a szubjektivitás élménye, hiszen sosem tudjuk, külső vagy belső, jelenbeli vagy múltbeli tájakon járunk-e, mint *A híd*on kisvárosának leírásában, ahol „[v]alami olyan időt mutattak az órák, amilyen talán soha sincs”.⁵² Magáért beszélő példa a múlt és a jelen egymásra másolódásában megnyilvánuló azonosság és különbség, ismerősség és idegenség játékára a női arcképek (valós látvány és emlékkép) szerepe ezekben az elbeszélésekben. Ezt kétféleképpen is lejátssza Krúdy. Egyrészt az öregedő, hervatag nő és a múltbeli emlék egymásra másolásában, mint *A régi hangban* vagy a *Szindbád őszi útjában* (de negatív formában ugyannerre utal a *Női arckép a régi kisvárosban* is, ahol Lenke megöregedését leginkább a leírás hiánya érzékelteti: az, hogy Szindbád tekintete az öltözékén, a zöldköves gyűrűn, a cipőjén áll meg⁵³). Másrészt az egykori valóság hamis, illúziószerű újjáéledésében, és annak lelepleződésében, mint a *Szindbád, a hajósban* vagy *A híd*onban, ahol a látszatot leleplező mondat: „vagy legalábbis a lánya”⁵⁴ szó szerint ismétlődik.

Emlék és élmény viszonyáról ír a flâneur kapcsán Benjamin is: „Az emlék az élmény kiegészítője. Benne csapódik ki a múltját holt vagyonként leltározó emberiség mindjobban fokozódó önelidegenülése.”⁵⁵ Ez, az emlék és az élmény, a múlt és a jelen disszonanciája, a felidéződő (jelen) emlékekben (múlt) kifejeződő önelidegenülés Krúdy alapélménye.⁵⁶ A saját, egykori énnel való folyamatosság elvesztésében, hiábavaló keresésében, a múlt „holt vagyonná” válásának élménye nyilvánul meg. Az életútban létrejövő összefüggő, lényeg-

50 KRÚDY Gyula, *Szökés az életből* = Uő, *Szerenád*, 633–634.

51 „[A] végeláthatatlan emberi pusztaságok fáradhatatlan utazója [...] [a]zt a valamit keresi, amit szabad legyen modernségnek neveznünk” BAUDELAIRE, *I.m.*, 84–85.

52 KRÚDY Gyula, *A híd*on = Uő, *Az álombeli lovag*, Budapest: Szépirodalmi, 1978, 398.

53 Vö. Szitár Katalin elemzésével. SZITÁR, *I.m.*, 82–87.

54 KRÚDY Gyula, *Az álombeli lovag*, Budapest: Szépirodalmi, 1978, 382, 400.

55 BENJAMIN, *Párizs, a XIX. század fővárosa*, 87.

56 Gintli Tibor már említett monográfiájának a *Szindbád ifjúságát* elemző részében szintén az emlékezet és az identitás összefüggéséből, az emlékezésnek a múlt elsajátításaként való értelmezéséből indul ki, majd a *Szindbád, a hajós* értelmezése kapcsán azt mutatja ki, hogy „a változatlan azonosság megragadása, illetve az azonosságként történő visszaidézés lehetetlensége kerül szembe” ezekben az elbeszélésekben. GINTLI, *I.m.*, 67, 76. Az emlékezés és önazonosság kérdéséről lásd még Bezeczky Gábor interpretációját a *Szindbád első utazásáról*. BEZECZKY, *I.m.*, 54–55.

szerű narratív identitásnak – amit az emlékezet alkot meg – a szétesése, fragmentumokra, epizódokra darabolódása. Annak az identitástapasztatnak a szubjektív – a Szindbád-történetekben hol nosztalgikus-elégikus, hol ironikus – megfogalmazódása, amiről Bauman mint a céltalanná váló út, utazás következményéről azt írja, hogy nem az önazonosság megteremtése, hanem a megtartása válik lehetetlenné. Ebben látja az okát annak, hogy a „tartós” világ helyett a mulandó, az ideiglenes tapasztalata lesz meghatározó,⁵⁷ és viszont: az állandóan változó, belakhatatlan világ teszi lehetetlenné az identitás megtartását.

Az is látható a fenti leírásból, hogy mind a kószáló révén, mind pedig a Szindbád-történetek révén megfogalmazódó létélménynek organikus része egy sajátos időtapasztalat, a figurának a jelenbeli gyökértelensége, a folyamatosság elvesztése, aminek csak egyik „arca” a jelenben való passzív szemlélődés, a tömegben való elveszés, a másik ennek a folytonosságvesztésnek – az ugyancsak a céltalan útonlétben, csatangolásban, mint életformában megfogalmazódó – újra meg újra átélése: hiábavaló keresése, illúziószerű megtalálása és ismételt elvesztése. A jelentől való elidegenedés, örök nosztalgia és e nosztalgikus attitűd önironikus szemlélése. Mindkettő mélyén a változás megélésének, a szubjektum külső és belső (Krúdynál a jelen és a múlt) határán egyensúlyozó ambivalens helyzetének alapvetően modern tapasztalata rejlik, ahogy már idéztük: „Mint a messzi tengereket bejárt hajós, nem találván többé ismeretlen országokat: kifeszíti vitorláját, hogy hazájába visszatérjen – úgy indult el Szindbád megkeresni az ifjúkori emlékeit. Mintha még egyszer akarná kezdeni élete regényét... Mintha új és ismeretlen érzéseket keresne...”

26

Ez az idézet a *Szindbád második utazásából* azonban a valóság és a képzelet határmezsgyéjén való bolyongás egy másik vonására is rámutat: a jövő és a múlt, mint az ismert és az ismeretlen furcsa összekapcsolódására Krúdy kószálójának tapasztalatában, amiben úgyszintén a modernség ambivalens szemlélete nyilvánul meg. A korai Szindbád-novellák gyakori fogása, hogy az elbeszélés jelenét, mint az élet delén túl járó, „mindenen túl lévő” állapotot jelenítik meg: „Szindbád ugyanis elérkezett életének ahhoz a korszakához, amidőn körülbelül *már mindent* megpróbált, ami az életben kellemes vagy kellemetlen...” (*Szindbád második utazása*), „Szindbád, a hajós, midőn *közeledni érezte halálát*, elhatározta, hogy *még egy utolsó utazásra* indul...” (*A hídon*), „A gazdag és vidám Szindbád *azelőtt* messzi utakra hajlandó volt, [...] *De most* a legközelebbi sarokig se ment el...” (*Szindbád útja a halálnál*) „*miután a hajós már úgysis réges-régen meghalt*, és ha látni vélték is őt némelyek [...] azok nem az igazi Szindbádot látták, csak a kísértő szellemét...” (*Szindbád titka*).⁵⁸ Ehhez a létállapothoz – ami minden utazás „utolsó utazás”-ként való értelmezését sugallja⁵⁹ – az első idézet egy furcsa, az egész ciklus tér- és idő-

57 BAUMAN, *I.m.*, 197.

58 KRÚDY, *Az álombeli lovag*, 384, 398, 402, 442. (Kiemelések tőlem – P.Á.K.) Ugyanez az ellentmondás a forrása Szindbád olyan megjelenítéseinek, mint a „százestendősi fiatalember” (*Szindbád és a színésznő*). Lásd még: „Szindbád háromszázegynéhány éves ember létére gondosan öltözködött” (*Szindbád álma*), „Szindbád, amikor *még csak 103 esztendő volt*” (*Szindbád őszi útja*), *I.m.*, 461, 471, 487.

59 Ami természetesen önmagában is ellentmondásos, hiszen ilyen „utolsó utazás” több is előfordul a *Szindbád ifjúsága* során.

ábrázolása szempontjából alapvető jelentőségű paradoxont ad hozzá: a *távoli, ismeretlen* országokba vezető utat helyettesítő *hazautazást*, amit a *múlt* felidézése, mint az *újdonság* keresése ellentmondásának feleltet meg („úgy indult el Szindbád megkeresni az ifjúkori emlékeit [...] Mintha új és ismeretlen érzéseket keresne...”). A Krúdyra jellemző emlékezőtechnikának sajátos jelentésárnyalatot ad, hogy a *múltba* vezető út a hajós „ismeretlen vizekre” vivő felfedezőújtjaihoz, az *új kereséséhez* kapcsolódik: a múlt és a jövő, az idegen és az otthonos ambivalenciáját teremti meg, egyszersemind arra az áthidalhatatlan távolságra hívja fel a figyelmet, ami a múlt egykori átélésének és a múlt felidézésének élménye között húzódik.

Az új, a változó, illetve a mulandó ambivalenciája nemcsak az utazás és emlékezés összekapcsolásában jelenik meg Krúdynál. Ezzel mondhatni egyenértékű szerepet tölt be az újabb és újabb nők, kalandok keresése:⁶⁰ „Midőn céltalanul, ok nélkül utazott messzi tájak felé, ismeretlen szigetországok világában, titkon és igazán csak az idegen, eljövendő nőket leste szemével és szívével” (*Szindbád útja a halálnál*), „Hajdanában, amikor még csak 103 esztendő volt, ráért éjjel-nappal a nőkre gondolni, újakra, ismeretlenekre, futólagosan megismert nőkre, akik úgy suhantak tova, mint az amerikai nagy folyam habjai a moziképeken” (*Szindbád őszi útja*).⁶¹ A nő azonban többet jelent, mint az egyes hódítások célját. Mutatja ezt a beteljesületlen szerelmek sokasága, a mindig újabb és újabb ismeretlen nők utáni vágy. Fábri Anna azt írja, hogy kalandjai „pótlékok, amelyek idővel önállósulnak”, „álkalandok” lesznek, amelyekben „a forma lesz a lényeges, nem a cél, hanem a hozzá vezető út”.⁶² Gintli Tibor a beteljesületlen, a megszakított szerelmek révén megmutató Krúdy-attitűdben a Kierkegaard-nál Don Juan-alakjában megtestesülő esztétikai szemlélet, a beteljesületlen vágyakozásban megnyilvánuló végtelenségtapasztalat kifejeződését látja.⁶³ A cél nem egy adott nő meghódítása, hanem a hódítás maga. De még ez a cél sem teljesedik be: a vágy utáni vágyakozás, mint a szubjektumnak a nő által képviselt mulandó szépséghez fűződő örök hiányállapota lesz visszatérő, mindig megújuló témája a novelláknak.

Walter Benjamin hasonlóképpen a modernséget képviselő flâneur szemléletmódjának legtökéletesebb kifejezését Baudelaire költészetében az *Egy ismeretlen sétálóhoz* (*A une passante*) című szonettjében,⁶⁴ a kószáló szeme elől eltűnő, a vágy elérhetetlen tárgyaként megörökített nőalakban látja megvalósulni:

60 Ezzel párhuzamba állítható az az ambivalens értelem, amit Benjamin lát a kószáló és az „új” viszonyában. Az új állandó hajszolását egyrésztől Benjamin is a modern művészet egyik sine qua nonjának látja. Ennek okát a művészet áruvá válásában leli meg, és azzal indokolja, hogy az „új” mint az utolsó, abszolút érték áll ellen a piacosodó, relativizálódó világnak: „A művészet, amely kételkedni kezd saját küldetésében, és már nem »inséparable utilité« (elválaszthatatlan a hasznosságtól – Baudelaire), a legfőbb értékének szükségképpen az újat tekinti.” BENJAMIN, *Párizs, a XIX század fővárosa*, 88–89.

61 KRÚDY, *Szerenád*, 403, 487.

62 FÁBRI, *I.m.*, 73.

63 GINTLI, *I.m.*, 184–185.

64 BENJAMIN, *Motívumok Baudelaire költészetében*, 244–245.

Óh, illanó csoda,
kinek tekintete lelkem újjászültté
igézte – az örök időn látlak-e többé?

Másutt – óh, messze majd! Későn! Talán soha...
Mit sejttem merre szállsz? Mit sejtéd, hol bolyongok?
Te, kivel – s tudtad ezt! – lehettem volna boldog!

(Babits Mihály fordítása)

A nő mint a szépség megtestesítője, Baudelaire számára jelképes szerepű: egyszerre képviseli az örök értéket és a múlandóságot, az evilágit és transzcendenst. Ez a kétarcúság: a mindig változó élet követése, az új keresése és benne az örök megtalálása a lényege Baudelaire modernség-fogalmának is: „a tevékeny képzelettel megáldott magányos ember [...] a *végeláthatatlan emberi pusztaságok* fáradhatatlan utazója [...] [a]zt a valamit keresi, amit szabad legyen modernségnek neveznünk [...] az a dolga, hogy kihámozza a divatból mindazt a történelmi poézist, ami csak megtalálható benne, az átmenetiből kiszűrje a maradandót. [...] A modernség – az átmeneti, a múlékony, az esetleges – alkotja a művészet egyik felét, a másik fele örök és változatlan”.⁶⁵

Irodalom

28

- AJTAY-HORVÁTH Magda, *A szecesszió stílusjegyei a századforduló magyar és angol irodalmában* = <http://mek.oszk.hu/03900/03917/03917.htm#36> (Letöltés: 2016. május 17.)
- BAHTYIN, Mihail, *A tér és az idő a regényben*, ford. Könczöl Csaba = Uő, *A szó esztétikája*, Budapest: Gondolat, 1976.
- BAUDELAIRE, Charles, *Művészeti kuriózumok*, ford. Csorba Géza, Budapest: Corvina, 1988.
- BAUDELAIRE, Charles, *Écrits sur l'art 2.*, Paris: Éd. Gallimard, 1971.
- BAUMAN, Zygmunt, *A zárandók és leszármazottai: sétálók, csavargók és turisták*, ford. Teller Katalin = *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Szerk. Biczó Gábor, Debrecen: Csokonai, 2004.
- BENJAMIN, Walter, *A második császárság Párizsa Baudelaire-nél*, ford. Bence György = Uő, *Angelus Novus*, Budapest: Magyar Helikon, 1980.
- BENJAMIN, Walter, *Párizs, a XIX. század fővárosa*, ford. Széll Jenő = Uő, *Kommentár és prófécia*, Budapest: Gondolat, 1969, 75–94.
- BENJAMIN, Walter, *Motívumok Baudelaire költészetében*, ford. Bizám Lenke = Uő, *Kommentár és prófécia*, Budapest: Gondolat, 1969, 228–276.
- BENJAMIN, Walter, *Zentralpark*, ford. Bizám Lenke = Uő, *Kommentár és prófécia*, Budapest: Gondolat, 1969.
- BEZECZKY Gábor, *Krúdy Gyula*: Szindbád, Budapest: Akkord Kiadó, 2003.
- BÓKAY Antal, *A város. Egy fantázia színeváltozásai*, Műhely, 2006/6.
- CRARY, Jonathan, *A megfigyelés módszerei. Látás és modernitás a 19. században*, ford. Lukács Ágnes, Budapest: Osiris, 1999.
- DOBOS István, *Az alakzatok kettős olvashatósága. Krúdy Gyula*: Szindbád, Irodalomtörténet, 2014/2.

65 BAUDELAIRE, *I.m.*, 84–85. Lásd még: BAUDELAIRE, *Le Beau, la Mode et le Bonheur* = Uő, *Écrits sur l'art 2.*, 136–137.

- EISEMANN György, *A város mint fikció és emlék (Krúdy Gyula Asszonyságok díja és más „pesti regények”)*, Budapesti Negyed, 2001/4. http://bparchiv.hu/id-479-eisemann_gy_rgy_varos_mint_fikcio_es.html
- FÁBRI Anna, „Mit lehet írni Pestről?” *A Krúdy-művek Budapestjéről*, Budapesti Negyed, 2001/4. http://bparchiv.hu/id-463-fabri_anna_quot_mit_lehet_irni.html (letöltés: 2016. február 20.)
- FÁBRI Anna, *Ciprus és jegenye*, Budapest: Magvető, 1978.
- FÁBRI Anna, „Egykor regényhős voltam...”. *Az irodalom kultusza Krúdy Gyula műveiben* = <http://www.holmi.org/2000/06/fabri-anna-egykor-regenyhos-voltam...-az-irodalom-kultusza-krudy-gyula-muveiben> (Letöltés: 2016. április 5.)
- FINTA Gábor, *A lét vándora (Krúdy Szindbádjáról)* = http://epa.oszk.hu/00000/00001/00399/pdf/itk_EPA00001_2000_03-04_405-415.pdf
- FRIED István, *Szomjas Gusztáv hagyatéka. Elbeszélés, elbeszélő, térítő Krúdy Gyula műveiben*, Budapest: Palatinus, 2006.
- FRIED István, *Ki csinálja a regényeket?*, Budapesti Negyed, 2001/4. http://bparchiv.hu/id-470-fried_istvan_ki_csinolja_regenyeket.html
- FÜLÖP László, *Közelítések Krúdyhoz*, Budapest: Szépirodalmi, 1986.
- GINTLI Tibor, „Valaki van, aki nincs”. *Személyiségbeszélés és identitás Krúdy Gyula regényeiben*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- HARVEY, David, *Paris, Capital of Modernity*, New York – London: Routledge, 2003.
- KEMÉNY Gábor, *Szindbád nyomában*, Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete, 1991.
- KRÚDY Gyula, *Az álombeli lovag*, Budapest: Szépirodalmi, 1978.
- KRÚDY Gyula, *A vörös postakocsi* = Uő, *Utazások a vörös postakocsin*, Budapest: Szépirodalmi 1977.
- KRÚDY Gyula, *Szerenád*, Budapest: Szépirodalmi, 1979.
- NIETZSCHE, Friedrich, *Az értékek átértékelése*. ford. Romhányi Török Gábor, Budapest: Holnap, 1998.
- OROSZ Magdolna, *Monarchia-díszkurzus és az emlékezés tere Krúdy Gyula Boldogult úrfikorkoromban című regényében*, Irodalomtörténet, 2008/2.
- PAPP Ágnes Klára, *A kisváros poétikája 1. A kisváros toposza Kaffka Margit, Móricz és Kosztolányi műveiben*, Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 2015/2, 12–30.
- PAPP Ágnes Klára, *A kisváros poétikája 2. A kisváros toposza Kosztolányinál*, Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 2015/3, 16–29.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Konzervatívizmus, modernség és népi mozgalom a magyar irodalomban* = Uő, „Minta a szőnyegen”, Budapest: Balassi, 1991.
- SZITÁR Katalin, *A felejtés narratívája (Krúdy Gyula: Női arckép a kisvárosban)* = Uő, *Híány-jelek*, Budapest: Gondolat Kiadó, 2013.
- TARJÁNYI Eszter, *A fikcionáltság, a történetiség és a térábrázolás narratívájának találkozása Krúdy boncasztalán*, Irodalomismeret, 2013/2, 18–29.

Sindbad, the flâneur of provincial towns

This paper is part of a research which aimed to describe the chronotope of the small, provincial town, in contrast to the myth of the metropolis of the 19th century, in the first place based on the analysis of the Hungarian literature in the first half of the 20th century. Krúdy's provincial towns represent a unique variant of this chronotope. This study makes an attempt to explore it through the works of the 1910's, focusing on the stories of Sindbad. To the interpretation it invokes the figure of the „flâneur” described by Baudelaire, which one of the clues of the modernity according to Walter Benjamin's interpretation.

Keywords: Krúdy, Walter Benjamin, Baudelaire, modernity, flâneur, chronotope, provincial town

Papp Ágnes Klára
Károli Gáspár Református Egyetem
Magyar Nyelv-, Irodalom és Kultúratudományi Intézet
1146 Budapest, Dózsa György út 25-27.
papp.agnes.klara@kre.hu